НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

На седници Наставно-научног већа Филозофског факултета у Београду одржаној 21. децембра 2017. године, именована је Комисија за оцену докторске дисертације кандидата ОЉЕ ЈОВАНОВИЋ под називом „СТЕРЕОТИПИ НАСТАВНИКА О УЧЕНИЦИМА ИЗ МАРГИНАЛИЗОВАНИХ ГРУПА: ПРОВЕРА ДВОДИМЕНЗИОНАЛНОГ МОДЕЛА". Комисија је прегледала докторску дисертацију и подноси следећи:

РЕФЕРАТ О ЗАВРШЕНОЈ ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

1. Основни подаци о кандидаткињи и дисертацији

Оља Јовановић је рођена 14.10.1985. године у Тузли. Основне студије психологије на Филозофском факултету у Београду завршила је 2009. године са просечном оценом 9,21 одбранивши дипломски рад на тему „Ставови наставника разредне и предметне наставе према инклузивном образовању дјеце са посебним потребама".

Докторске студије на истом Факултету уписује 2011. године. Од 2012. до 2015. године била је стипендиста Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Као млади истраживач-докторант била је ангажована на пројекту „Идентификација, мерење и развој когнитивних и емоционалних компетенција важних друштву оријентисаном на европске интеграције", а од 2015. године је на истом пројекту ангажована као истраживач сарадник.

Поред наведеног, током 2014. и 2015. године Оља Јовановић је била ангажована као асистент за подршку раду Националног просветног савета, где је, између осталог, била укључена у рад Комисије за спречавање раног напуштања школовања. У истом периоду кандидаткиња је од стране Уницефа била ангажована као асистент на пројектима из области инклузивног образовања и превенције раног напуштања школовања. У свом научностручном раду доминантно је усмерена на развој квалитета и праведности образовања, са посебним нагласком на образовању деце из маргинализованих група.

Од 2010. године, па до данас била је укључена у бројне пројекте и истраживања, укључујући два Темпус пројекта, пројекте Института за психологију, уз подршку Уницефа, Тима за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије и Министарства просвете, науке и технолошког развоја и других организација.

Већина пројеката на којима је учествовала или сада учествује су усмерени на унапређење квалитета и праведности образовног система, те на развој толеранције и прихватања припадника маргинализованих група.

Почевши од школске 2011/12. године, као студент докторских студија Оља Јовановић је ангажована у извођењу вежби на предметима из области психологије образовања који се реализују при Центру за образовање наставника и Одељењу за психологију (Психологија за наставнике, Методика наставе психологије, Психологија деце са посебним потребама, Медијација, Васпитно-образовни рад са децом са посебним потребама). Поред тога, Оља је активно укључена у реализацију мастер програма и програма учења током читавог живота „Образовање наставника предметне наставе“.

Досадашњи научно-истраживачки рад Оље Јовановић је резултирао бројним ауторским и коауторским публикацијама, од чега је објавила 12 научних чланака у националним и међународним часописима (укључујући М22 и М23), 11 поглавља у националним и међународним зборницима и монографијама, три приручника намењена наставницима и будућим наставницима. Поред тога, Оља је имала преко 40 излагања на међународним и националним научним скуповима, од којих је осам објављено у целини. У објављеним и изложеним радовима бавила се психологијом образовања и социјалном психологијом, користећи се како квантитативном, тако и квалитативном методологијом.

Дисертација кандидата ОЉЕ ЈОВАНОВИЋ под називом „СТЕРЕОТИПИ НАСТАВНИКА О УЧЕНИЦИМА ИЗ МАРГИНАЛИЗОВАНИХ ГРУПА: ПРОВЕРА ДВОДИМЕНЗИОНАЛНОГ МОДЕЛА” је написана на 304 стране без прилога. Коришћена литература садржи 268 референци, од којих већину чине савремени истраживачки радови објављени у релевантним научним часописима. Текст без прилога садржи 30 прегледних табела са резултатима, 16 графикона и 9 слика. У прилогу, који је дат на 18 страна, приказан је и инструментариј коришћен у спроведеном истраживању.

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет ове дисертације је у основи био евалуација дводимензионалног модела садржаја стереотипа (енгл. *Stereotype Content Model;* Fiske et al., 2002) у контексту развоја инклузивног образовања у Србији. Дати модел претпоставља да се садржај стереотипа о различитим групама може описати димензијама *топлине* и *компетентности*. Но, стереотипи су били само почетна основа за дубљу анлизу података о праведности постојећег друштвеног система и могућностима за унапређивање како доступности, тако и квалитета образовања за сву децу. Једна од функција стереотипа као психолошког феномена, јесте да кроз негативне садржаје приписане одређеним маргинализованим групама оправда постојећи систем образовања који води неповољнијем положају припадника датих група у друштву. Кандидаткиња школу види као посебно осетљив домен у ком се могу уочити овакве тенденције, а истовремено и као окружење које пружа значајне прилике за институционално деловање на осигуравању веће друштвене укључености и учешћа припадника више или мање суптилно занемарених друштвених група. У том процесу кандидаткиња посебан значај придаје наставничким улогама, препознајући наставнике као професију која може значајно допринети друштвеној (не)једнакости.

Ове идеје су оригиналне и значајне за развој науке како у њеном основном значењу – кроз специфичну и детаљну евалуацију једног од најзначајнијих социопсихолошких модела данас, и то нашој земљи, у свакако другачијим културолошким и друштеним околностима у односу на оне у којима је настао, тако и анализирајући улоге школе и образовања, пре свега кроз уверења и понашања наставника у одржавању и мењању етаблираних слика о припадницима друштвених група, које детерминишу њихове реалне животне могућности за постигнућа и тиме дефинишу отвореност и праведност једног друштва. Велика предност овог истраживања, која обезбеђује релевантност и прихватљивост налаза, без обзира на идеолошке или вредносне оријентације, јесте у томе да су поменуте анализе вршене кроз сложено трофазно емпиријско истраживање које карактерише снажна методолошка строгост и објективност.

Ово истраживање је дакле, имало за циљ да осветли улогу коју имају или би могли имати наставници у одржавању друштвене (не)једнакости кроз идентификовање модела који објашњава везу између стереотипа наставника о ученицима из маргинализованих група и наставничких пракси. То је остварено разрадом специфичних циљева и давањем одговора на њих: кроз испитивање структуре и садржаја стереотипа наставника разредне наставе о ученицима из маргинализованих група, као и испитивање везе између стереотипа и понашања наставника према ученицима из ових група. Потпунију слику о начину на који образовање делује или може деловати на образовне, а последично и друштвене неједнакости, кандидаткиња обезбеђује кроз испитивање начина на који наставници опажају своју мисију, улоге и праксу у раду са ученицима из маргинализованих група. При испитивању понашања кандидаткиња је разликовала четири категорије понашања: активна фацилитација, активно наношење штете, пасивна фацилитација, пасивно наношење штете (енгл. *Behaviors from intergroup affect and stereotypes – BIAS*; Cuddy et al., 2007), ослањајући се на оквир који настаје из полазног модела стереотипа и омогућава предвиђање понашања на основу њега.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању

Кандидаткиња у раду полази од три основне хипотезе:

Хипотеза 1: Структура наставничких стереотипа о ученицима из маргинализованих група се може описати димензијама *топлине* и *компетентности*.

Резултати истраживања подржавају прву хипотезу која предвиђа да ће структуру наставничких стереотипа о ученицима из маргинализованих група бити могуће описати димензијама топлине и компетентности. Дакле, значајан проценат варијансе наставничких стереотипа о ученицима из маргинализованих група може бити објашњен двофакторском структуром наставничких перцепција ученика из ових група (од 59,51% до 69,41% у зависности од процењиване групе), при чему се садржај издвојених фактора може описати димензијама топлине и компетентности.

Међутим, факторска анализа сугерише да, иако постоји заједнички садржај наставничких представа о ученицима из маргинализованих група, представе о ученицима ромске етничке припадности имају и неке специфичне садржаје који се не могу свести на димензије процењене топлине и компетентности. Чини се да су уверења о мотивисаности ученика значајан сегмент наставничке перцепције ромских ученика.

Хипотеза 2: Ученици из маргинализованих група ће доминантно бити описивани као некомпетентни, док ће положај ових група на димензији топлине варирати. Стога, очекујемо да ће наставници доминантно имати патернализујуће стереотипе и стереотипе презира о ученицима из маргинализованих група.

Резултати указују да постоје статистички значајне разлике у наставничким проценама топлине и компетентности различитих група ученика. Као најкомпетентнији и најтоплији међу ученицима из маргинализованих група су опажени сиромашни ученици. Најмање компетентним су оцењени ученици са сметњама у развоју, док су ромски ученици процењени као најмање топли. Значајне разлике у процени топлине и компетентности испитиваних група сугеришу да наставници имају хетерогене представе о ученицима из маргинализованих група. Наведени резултати указују да је друга хипотеза која је предвиђала да ће наставници доминантно имати патернализујуће стереотипе и стереотипе презира о ученицима из маргинализованих група, делимично потврђена. Ауторка даје детаљну елаборацију добијених резултата.

Хипотеза 3: Наставничке процене ученика из маргинализованих група на димензијама топлине и компетентности ће предвиђати понашање наставника према ученицима из тих група. Очекујемо да ће опажена топлина групе бити значајан предиктор учесталости активних понашања, док ће опажена компетентност бити значајан предиктор пасивних понашања. Односно, да ће групе опажене као топле изазивати активну фацилитацију, док ће према групама које су опажене као хладне бити чешће испољено активно наношење штете. Истовремено, групе опажене као компетентне ће бити чешће изложене, пасивној фацилитацији, док ће пасивно наношење штете бити доминантно према групама које су опажене као некомпетентне.

Резултати хијерархијског линеараног моделовања указују да наставничке процене топлине и компетентности ученика из маргинализованих група нису значајни предиктори учесталости различитих категорија понашања наставника према ученицима из ових група. Односно, резултати овог истраживања нису потврдили претпоставку о постојању везе између наставничких стереотипа о ученицима из маргинализованих група и понашања наставника према њима. Разлог томе ваља тражити и у многоструким детерминантама понашања, од којих су неке ситуационе и променљиве. Један од потенцијалних фактора који кандидаткиња елаборира у свом раду јесте утицај који на понашање наставника према ученицима из маргинализованих група имају компетенције наставника за рад у инклузивном окружењу.

4. Кратак опис садржаја дисертације

Докторска дисертација Оље Јовановић је сложено научно дело, у коме је кандидаткиња кроз три емпиријске фазе, које су логички проистицале једна из друге, проверавала један етаблирани социопсихолошки модел стереотипа. У оквиру дисертације кандидаткиња је испитивала садржаје стереотипа наставника о ученицима из маргинализованих група, везу са одређеним врстама понашања према представницима група према којима су стереотипи утврђивани, на основу чега је одговарала на шире друштвено питање како наставници кроз своје наставне праксе доприносе развоју праведнијег образовања и праведнијег друштва, као и где су границе тог доприноса узимајући у обзир бројне друге друштвене, политичке и економске факторе.

У уводном делу кандидаткиња даје теоријску анализу о могућностима и доприносу образовања у изградњи праведнијег друштва. Потом даје теоријску анализу дводимензионалног модела садржаја стереотипа, и на њему заснованог оквира о односима између стереотипа, предрасуда и понашања. Обе ове анализе по својој темељности и дубини могу се сматрати засебним научним радовима. Но, они су само увод у емпиријско истраживање које је реализовано у три фазе, у оквиру којих је примењена и квантитативна и квалитативна методологија.

Три наведене фазе истраживања кандидаткиња приказује кроз детаљан опис коришћене методологије, добро структуриран приказ резултата и релевантну дискусију.

У оквиру опште дискусије кандидаткиња даје детаљну елаборацију налаза истраживања у контексту дводимензионалног модела садржаја стереотипа, али и у контексту образовања за друштвену праведност.

Налази истраживања су послужили као основа за формулисање релевантних препорука за образовање наставника које кандидаткиња даје у завршном делу рада.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Прва фаза је имала за циљ испитивање стереотипа наставника о ученицима из маргинализованих група: о ромским ученицима, сиромашним ученицима и ученицима са сметњама у развоју. Пригодни узорак је укључио 452 наставника разредне наставе из 32 редовне основне школе. Садржај стереотипа је испитан коришћењем скала семантичког диференцијала које су укључиле 42 пара опозитних придева. Резултати факторске анализе наставничких процена ученика из маргинализованих група говоре у прилог хипотезе о две централне и универзалне димензије социјалне перцепције које аутори модела називају топлина и компетентност. Димензија топлине се показала као примарна у наставничкој перцепцији ученика из маргинализованих група, објашњавајући највећи проценат варијансе у проценама наставника. На основу кластер анализе наставничких процена ученика из маргинализованих група на димензијама топлине и компетентности, издвојиле су се четири врсте стереотипа, које одговарају предвиђањима модела. Наставничке оцене ученика из маргинализованих група се значајно разликују на димензијама топлине и компетентности, што говори у прилог хетерогености наставничких представа о овој групи ученика.

Циљ друге фазе је био испитивање везе између стереотипа и понашања наставника према ученицима из маргинализованих група. Подаци о понашању наставника су прикупљени непосредним систематским посматрањем наставе у 24 одељења која су похађали ученици из маргинализованих група. Током посматрања наставе забележено је око хиљаду примера понашања наставника према ученицима из

маргинализованих група. Најчешће је заступљено пасивно наношење штете (38,1%), док је активно наношење штете, које би се могло дефинисати као отворена дискриминација, заступљено веома ретко (1,8%). Фацилитирајућа понашања чине 60% забележених понашања, од чега највећи део чини активна фацилитација (33,8%), односно улагање труда да би се обезбедила додатна подршка одређеном ученику. Забележене су и разлике у понашању у односу на различите групе ученика. Сиромашни ученици су знатно мање изложени активној фацилитацији од стране наставника у односу на друге две групе, док су значајно чешће изложени пасивном наношењу штете у односу на ученике са сметњама у развоју. Резултати хијерархијског линеарног моделовања не подржавају хипотезу о повезаности наставничких стереотипа и понашања.

Интервјуи, који су реализовани са 9 наставница, откривају да наставнице немају експлицирану филозофију односа између образовања и друштва. Наглашавање социо-емоционалних исхода на уштрб традиционалних академских циљева заједно са ниским очекивањима од ученика из маргинализованих група ствара ризик од академског неуспеха ових ученика у даљем образовању. Наставнице код којих доминирају фацилитирајућа понашања своју професионалну одговорност виде првенствено у обезбеђивању учења и напредовања сваког ученика, док наставнице код којих домира наношење штете праксу организују са циљем да омогуће да већина ученика савлада предвиђено градиво у предвиђеном временском оквиру.

Допринос ове дисертације је очигледан у неколико аспеката. Први аспект се односи на операционализацију модела, који је до сада примењиван доминантно на макро нивоу друштва, за примену у образовном контексту. На овај начин, верујемо да је кандидаткиња дала значајан допринос решавању проблема који је Хачинсон описао као „анемичност“ теорија у области образовања (Hutchinson, 2005).

Други аспект се односи на ниво анализе. Дводимензионални модел стереотипа је до сада углавном примењиван на друштвеном нивоу, односно испитивани су доминантни стереотипи о одређеним групама из перспективе друштва. У оквиру овог истраживања направљен је методолошки искорак ка испитивању индивидуалних стереотипа о одређеним друштвеним групама. С обзиром да добијени налази у великој

мери представљају потврду досадашњих налаза у оквиру овог модела, то посредно говори у прилог ваљаности одабране и примењене методологије.

Трећи аспект се огледа у провери везе између психолошких карактеристика (у овом случају стереотипа) и понашања. Ово је уједно и највећи изазов са којим се кандидаткиња суочила, имајући у виду да је понашање у значајној мери одређено контекстом у ком се дешава, те је посебан изазов представљало минимизовање утицаја присуства истраживача на манифестовано понашање наставника. Но, испитивање понашања према реалним представницима изучаваних група несумњиво је значајан допринос овог истраживања, с обзиром да је овај аспект међугрупних ставова у највећој мери занемарен у другим социопсихолошким истраживањима.

Четврто, кандидаткиња кроз истраживање идентификује мноштво примера понашања наставника, кроз која се манифестују стереотипи о ученицима из маргинализованих група, који су богат материјал за развој смерница за квалитетну образовну праксу и даље истраживање начина на које се стереотипи манифестују.

У практичном погледу, истраживање пружа контекстуално специфичне увиде у начин на који наставници опажају друштво и сопствену улогу у друштву, као и на који начин опажају да је то подржано или ограничено факторима који утичу на њихово деловање на различитим нивоима система. Те, као посебан практичан допринос овог истраживања истичемо препоруке за образовање наставника у области развоја компетенција наставника за креирање окружења које је отворено и подстицајно за све ученике, те развоја рефлексивне праксе као механизма за развој агенсности наставника у изградњи праведнијег одељења, школе и друштва.

6. Закључак

На основу наведеног Комисија закључује да предложена дисертација уверљиво показује да кандидаткиња демонстрира одлично познавање релевантних теоријских приступа и модела који се баве стереотипима и предрасудама, као и теоријских перспектива на којима се заснива инклузивно образовање. Уз критичку анализу и интеграцију ових теоријских полазишта, као и налаза досадашњих истраживања у оквиру њих, кандидаткиња успева да понуди значајан допринос увиђању, али и разумевању деловања наставника у контексту образовних, али и друштвених

неједнакости. Кроз развој и примену комплексног истраживачког дизајна, кандидаткиња је показала методолошку проницљивост, као и завидан ниво компетентности у примени како квантитативне, тако и квалитативне методологије.

Имајући у виду да је дисертација урађена у свему према одобреној пријави, да је оригинално и самостално научно дело, Комисија предлаже Наставно-научном већу Филозофског факултета да прихвати нашу позитивну оцену и кандидаткињи Ољи Јовановић одобри јавну одбрану докторске дисертације: „Стереотипи наставника о ученицима из маргинализованих група: провера дводимензионалног модела“.

У Београду, 27.02.2018.

Комисија:

_____

др Небојша Петровић (ментор), вандредни професор

Филозофски факултет, Универзитет у Београду

_____

др Вера Рајовић, ванредни професор

Филозофски факултет, Универзитет у Београду

_____

др Бобан Петровић, научни сарадник

Институт за социолошка и криминолошка истраживања

_____

др Ирис Жежељ, доцент

Филозофски факултет, Универзитет у Београду